

Vraaggesprek met Dick Kampman
over zijn onderzoek
naar
stereotypering van de NSB
en hoe dat kon blijven bestaan

Introductie tot: 'Kritische beschouwing over collaboratie' (2011) en het nog uit te komen
'Stereotypering van NSB en NSB'ers' (2015)

door J.L.M. Eberink
november 2014

ISBN 978-90-73947-00-9

NUR trefwoorden: sociologie, geschiedenis

Uitgeverij Informatie Dokumentatie Algemeen

Groningen, 2014

<http://www.uitgeverida.nl>

Uitgegeven naar aanleiding van de bijeenkomst van de Werkgroep Herkenning
op 20 november 2014

Voorwoord

De bedoeling van dit geschriftje is een introductie te geven op de twee wetenschappelijke uitgaven van Dick Kampman: *Kritische beschouwingen over collaboratie: stereotypering van de NSB (2011)* en het *vervolg* erop, dat binnenkort uitkomt. Deze studies zijn door hun taal en methode vooral voor een wetenschappelijk georiënteerd publiek geschreven.

Het idee kwam op om de vondsten die hij gedaan heeft tijdens zijn onderzoek naar vooroordelen en stereotypering wat breder uit te dragen. Het onderzoek zelf is eigenlijk niet samen te vatten omdat het om bewijsvoering gaat, waarbij alle overwegingen meetellen. Om het wetenschappelijk jargon zo veel mogelijk te mijden kwam het idee van een interview naar voren.

Als socioloog heeft Dick Kampman onderzoek gedaan gebruik makend van wetenschappelijke methoden. Om het te lezen is wetenschappelijke voorkennis handig. De boeken zijn echter ook door leken te lezen. Maar dat vereist dan wel geduld.

Dit is een poging om aan degene die nóch het geduld nóch de voorkennis hebben om zich in de boeken te verdiepen, te laten zien wat Dick Kampman beoogd heeft met zijn onderzoek en wat hij helaas heeft moeten constateren. We doen dit door de vragen en antwoorden uit het interview zo min mogelijk in vakjargon weer te geven en door het met voorbeelden te verduidelijken.

Het is van belang om hier al duidelijk te maken dat Dick Kampman zich uitdrukkelijk niet positief opstelt ten aanzien van het (Nederlandse) nationaalsocialisme.

Het vraaggesprek bestaat uit twee delen: een biografisch deel en een deel over de wetenschappelijke publicaties. De vragen van dit laatste deel zijn genummerd om eventuele verwijzingen mogelijk te maken.

J.L.M. Ebberink

Stereotype: (het) stereotiep beeld, karakterisering met name van een volk of van individuen uit een groep, op grond van generalisering van al of niet reële waarnemingen.

Vooroordeel: (het) niet op kennis of redenering, maar op neiging, traditie of navolging berustend oordeel (mening) omtrent iets of iemand; ongegronde mening.

(Uit: van Dale: Groot woordenboek van de Nederlandse taal. (2005)

Vraaggesprek met Dick Kampman naar aanleiding van zijn twee wetenschappelijke publicaties:
door J.L.M. Ebberink.

Vraag vooraf.

De aanleiding tot dit vraaggesprek zijn de twee wetenschappelijke publicaties die je geschreven hebt, uitgegeven in 2011 en in 2015. Wat is daarvan kort de inhoud?

Het betreft onderzoek naar de beeldvorming ten aanzien van de NSB'ers na de Tweede Wereldoorlog.

Jij bent in 1938 geboren. Hoe zag jullie gezin er uit. Wat voor soort gezin was het?

Ons gezin bestond uit vader, moeder een oudere zus (1932) en broer (1935) en mijzelf. Mijn moeder was huisvrouw. Mijn vader was MTS-er (tegenwoordig zou dat HTS-er zijn). Hij werkte bij een Provinciaal Elektriciteits Bedrijf. Mijn vader was Nederlands Hervormd, mijn moeder Luthers. Wij kinderen werden dus Nederlands Hervormd. Over de jaren voor de oorlog heb ik twijfels of mijn ouders kerkelijk waren. Ik kan me daar niets van herinneren. Het was wel zo dat enkele kerkgenootschappen een afwendende houding ten opzichte van de NSB hadden. Na de oorlog in de jaren '50 gingen mijn ouders wel naar de kerk.

Je ouders waren lid van de NSB – wat betekende dat in die tijd?

Mijn ouders werden pas in mei 1940 lid van de NSB. Sinds 1933 gold er een ambtenarenverbod. Mijn vader was ambtenaar en ambtenaren en ook militairen mochten geen lid zijn van de NSB. Er was ook een uniformverbod. Dus WA mocht niet. Mijn vader was wel lid van een vakbond, dat was vermoedelijk een soort mantelorganisatie van de NSB. Na de inval van de Duitsers mocht je wel lid worden van de bezetter en dat hebben ze toen dus gedaan.

Wat veranderde er toen de oorlog kwam?

Ik heb weinig herinnering, ik was twee jaar. Wij woonden in IJmuiden, in een nieuwe jaren twintig wijk en hebben er op twee verschillende adressen gewoond. Ergens tijdens de oorlog moesten mijn ouders daar vertrekken. Het was strategisch oorlogsgebied. Met heel veel moeite werd er een woning elders gevonden. Ik herinner me dat er een huisje werd aangeboden. Mijn vader was niet tevreden en heeft dat niet geaccepteerd. Later, misschien een maand later, hebben we eerst op kamers bij vrienden van mijn ouders gewoond. Ik was denk ik vier en herinner me dat mijn moeder veel huilde. Uiteindelijk is er een huis gevonden in Santpoort. Er is wel eens gesuggereerd, dat het een huis betrof waar joden gewoond zouden hebben. Mij is daarover niets bekend. Ik heb daarover niets aangetroffen in het Nationaal Archief.

Waren je ouders actief in de NSB? Hadden ze functies? Wat merkte je als kind?

Mijn vader was lid. Mijn moeder was sympathiserend lid. Vader bezocht vergaderingen, had ook een pak (dat hadden ze, meen ik, allemaal). Misschien had hij ook een kaderfunctie. Maar er waren heel veel kaderfuncties in de NSB van hoog tot laag. Hij ging niet vaak, af en toe, soms in het pak, misschien eens in de week of maand, misschien heeft hij gecolporteerd met Volk en Vaderland. Hij was niet heel actief want hij werkte. Mijn moeder had misschien ook een functie, maar dat weet ik niet zeker. Wel weet ik dat ze met een bus liep voor de Winterhulp. Ik ben wel eens mee geweest, toen ze voedingsmiddelen naar een arm gezin bracht. In IJmuiden werden eens onze ramen ingegooid. Daar heb ik een vage herinnering aan. Vader heeft een klacht ingediend dat weet ik van mijn broer en zus en ik heb het later in het dossier van mijn vader bij het Nationaal Archief gezien. Er waren geen contacten met Duitsers.

Wanneer merkte jij dat je ouders door niet-NSB'ers gemeden werden?

In de oorlog niet, behoudens het ingooien van het raam. Dat werd pas in de jaren zestig duidelijk. Bij voorbeeld als mijn ouders en de schoonouders van mijn broer bij elkaar waren, dan draaide de schoonvader zijn rug naar mijn vader toe. Dit was eind jaren zestig, begin zeventig.

Wat gebeurde er na de oorlog met je ouders en met jullie, kinderen?

Vader werd na de oorlog uit zijn baan gezet, gezuiverd. Hij kon later met moeite werk vinden in Haarlem. In die baan is hij meerdere keren gepasseerd voor promoties, terwijl hij wel het werk deed. Er werd ook uitdrukkelijk bij gezegd dat dit vanwege zijn verleden niet kon. Het was moeilijk voor hem dat een minder capabele man die aanvankelijk zijn ondergeschikte was boven hem kwam te staan.

Maar in eerste instantie werden mijn ouders direct geïnterneerd in kampen: mijn vader ging eerst naar de Koudehorn in Haarlem. Mijn broer heeft hem daar nog bezocht. Hij had nauwelijks te eten gekregen. Daarna ging hij naar Wezep tot december '46; mijn moeder naar IJmuiden en Bakkum tot najaar '46. Mijn ouders hebben dus bijna anderhalf jaar in kampen doorgebracht. Mijn moeder heb ik wel eens bezocht. Later heb ik in het Nationaal Archief gezien dat ze eind zomer '46 voor een tribunaal zijn verschenen. Uit de verslagen blijkt dat ze geen misdaden gepleegd hebben.

Via vermoedelijk kerkelijke organisaties waren wij kinderen al in maart '45 op transport naar Groningen gegaan. Daar kwamen mijn broer en zus bij elkaar in een gezin. Ik werd van ze gescheiden en kwam als zesjarige in een veendorp bij een gezin. Het was een abrupte scheiding waar ik niets van begreep. Daar ben ik vier maanden geweest, een heel moeilijke periode. In die tijd is er een emotionele band tussen mijn broer en zus ontstaan waar ik altijd buiten ben gebleven. Tot op het laatst. Zij zijn recent overleden.

Toen wij terugkwamen, waren onze ouders dus weg. Zonder onze ouders te hebben gezien gingen wij naar familie: mijn broer kwam in Amstelveen, mijn zus in Eindhoven en ik bij een kinderloze oom en tante in Amsterdam. Hoewel ze goed voor me zorgden was er een soort eenzaamheid – ik mocht nergens over praten en begreep niet waarom. Ik ben daar drie jaar geweest. Deze ervaringen heb ik later beschreven in 'Een leven'.

Na terugkomst ging mijn moeder op kamers in Halfweg wonen en mijn vader wat later in een soort doorgangshuis (vermoedelijk van de Stichting Politieke Delinquenten) in Overveen. In die tijd zag ik mijn ouders nauwelijks, mijn moeder misschien eens in de drie maanden, mijn vader veel minder. In september 1948 kregen we een huis in Haarlem en woonden we weer bij elkaar.

Wat gebeurde er met de onderlinge verhoudingen?

Er was niet veel veranderd. Ik was natuurlijk inmiddels tien jaar. We waren drie en een half jaar van elkaar gescheiden geweest. Maar ik heb het altijd als een liefdevol huis ervaren. Waarschijnlijk had ieder zijn eigen problemen. Er werd bijvoorbeeld nooit over de kamptijd gesproken. Mijn moeder heeft eind jaren '50 een psychiater bezocht. Maar met elkaar was het goed en was er niet veel veranderd.

Wat merkte je zelf van de manier waarop anderen met je omgingen? Zijn er fasen in je leven waarin het verleden meer of minder aanwezig was?

In Haarlem zat ik op de lagere school, die niet heel dichtbij ons huis was. Ik raakte daar vriendschappen kwijt. Ik had twee vriendjes en dat eindigde om voor mij onverklaarbare reden. Eén vriendje bleef over. Zijn vader was SS-er geweest.

In de jaren '50 nam ik deel aan de CJMV Christelijke Jonge Mannen Vereniging in Bloemendaal, en bouwde ik een soort vriendenkring op. Mij werd de toegang tot het huis van een vriendin ontzegd

omdat bekend was dat mijn ouders NSB'ers waren geweest. Ik was toen ca. 16 jaar. Dat was dramatisch. Ook was er een jeugdleader die mijn ouders kende en die bij voorbeeld uitleg gaf over de oorlog, hetgeen een duidelijke bedoeling had in mijn richting. Ik heb dit soort gebeurtenissen niet altijd begrepen. Maar het gaf een beangstigend en onzeker gevoel. Wel wist ik dat mijn ouders NSB'ers waren geweest, maar de maatschappelijke omvang daarvan had ik nog niet in de gaten. Dat niet alleen mijn ouders, maar dat ook ik me kennelijk in een ingewikkelde positie bevond besepte ik geleidelijk.

Na de middelbare school ging ik in militaire dienst en daarna in Amsterdam op kamers. Daar had je niet meer te maken met mensen die je situatie kenden. Ik ben eerst gaan werken en heb enige tijd Nederlands en daarna sociologie gestudeerd. Vanwege mijn kennis van de positie van mijn ouders had ik in mijn studententijd toch heel sterk het besef dat ik vanwege hun verleden niet te veel betrokken moest zijn bij voorbeeld de studentenopstanden. Ik was altijd op mijn hoede.

Wat zijn de langere termijn gevolgen voor jou geweest? En hoe ben je met de problemen omgegaan?

De traumatische jeugdperiode, drie en een half jaar scheiding vanaf maart 1945 en problematische terugkeer hebben geleid tot psychische problematiek in de puberteit en tot problemen tot ver in de jaren '70. Ik heb in de jaren '60 en '70 contact gehad met psychiaters en vanaf 1996 een acht jaar durend contact met een psychotherapeut. In feite is mijn hele leven er door getekend.

Ik had contact gezocht met de Werkgroep Herkenning in verband met ontslag. Maar ze gaven geen steun bij juridische problemen. Het ging hen voornamelijk om psychische ondersteuning. Na mijn scheiding in 1991 werd ik depressief en heb ik in 1994 weer contact gezocht met de Werkgroep. De contacten die ik daarmee kreeg zijn heel belangrijk voor mij geweest.

Hoe heeft jouw maatschappelijke belangstelling met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog zich ontwikkeld?

Die is gefaseerd opgetreden: in de jaren vijftig had ik er nauwelijks belangstelling voor. In de jaren zestig kwam de joodse problematiek op en was er het proces Eichmann. Mijn sociologiestudie droeg bij aan inzichtverwerving. Ik kan me niet herinneren dat ik een afkeer kreeg van mijn ouders – dat zag ik later bij anderen wel. Pas eind jaren negentig zag ik mijn opvattingen over hen bevestigd in het Nationaal archief. Er was onder meer een verklaring van de politie naar aanleiding van een buurtonderzoek vermoedelijk ergens na mei 1945 opgesteld; daarin stond dat mijn ouders als goed bekend stonden en vriendelijke sociale mensen waren.

Door het schrijven van de boeken kreeg ik een nieuw oordeel over het verleden. Mijn ouders hadden politieke opvattingen, die ze door hun lidmaatschap van de NSB in de praktijk probeerden te brengen. Mijn ouders hebben uiteraard de oorlog niet veroorzaakt. Ze probeerden er het beste van te maken. Er was niet uitdrukkelijk sprake van antisemitisme.

Op een gegeven moment ben je gaan schrijven over het verleden, waarmee is dat begonnen?

In de jaren tachtig heb ik veel nagedacht over dit onderwerp en er gesprekken over gevoerd in de persoonlijke sfeer. In de jaren zeventig had ik in werkkringen wel eens een opmerking gemaakt over dat verleden, heel summier, en dat was altijd heel emotionerend.

In het Bulletin van de Werkgroep Herkenning heb ik later kleine stukjes of gedichten geschreven met een emotioneel karakter, zoals: 'Mijn woede' en 'Mijn eerste fiets'.

Je hebt uiteindelijk twee wetenschappelijke boeken geschreven. Wat wilde je in die boeken verwoorden?

Ik wilde de positie van mijzelf en van mijn ouders verduidelijken. Via de Werkgroep Herkenning kwam ik in de jaren '90 te weten dat nogal wat kinderen van Nederlandse nationaalsocialisten het moeilijk hadden. Daarom is in 1981 ook de Werkgroep Herkenning opgericht.

Binnen de Werkgroep was over het algemeen een afkeurende negatieve houding ten aanzien van die ouders. Het maatschappelijke algemene beeld van mensen die betrokken zouden zijn geweest bij deportaties en genocide werd ook binnen de Werkgroep gehanteerd. Dit was in strijd met de opvattingen die ik zelf huldigde. Geleidelijk kwam ik tot de conclusie dat ik zou moeten doordringen tot hetgeen die ouders dan wel tijdens de oorlog gedaan hadden. Op grond daarvan ben ik over het onderwerp gaan lezen en kwam op basis daarvan tot het vermoeden dat er sprake was van ongunstige beeldvorming ten aanzien van de NSB in de Tweede Wereldoorlog. En dat wilde ik onderzoeken en mijn bevindingen bekend maken.

Wat wilde je bereiken?

Na het lezen van een aantal onderzoeken over de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog, kwam ik tot het vermoeden dat er sprake was van onjuistheden, en van onjuiste beeldvorming. In eerste instantie wilde ik voor mijzelf nagaan hoe na de Tweede Wereldoorlog de beeldvorming ten aanzien van de NSB en de NSB'ers eruit zag en tot stand was gekomen en in hoeverre die vervolgens heeft bijgedragen aan een beeld van de collaboratie door de NSB en de NSB'ers in de Tweede Wereldoorlog. Ik wilde inzicht krijgen door dit te onderzoeken en anderen daarin laten delen door te schrijven. Door het te onderzoeken ben ik tot een ander dan het algemene beeld gekomen en ben ik tot de conclusie gekomen dat er na de Tweede Wereldoorlog sprake is van onterechte ongunstige stereotypering ten aanzien van NSB en NSB'ers.

Door de geschiedschrijving is veel studie verricht naar en veel beschreven over de Tweede Wereldoorlog en de nasleep er van. Denk hierbij aan 'Het Koninkrijk der Nederlanden' van L. de Jong. Maar ook anderen hebben veel onderzoek gedaan, vaak jarenlang, en gepubliceerd. Dat is voor mij de belangrijkste bron voor kennis.

Mijn doelstelling was een andere, namelijk om na te gaan hoe de oordelen over NSB en collaboratie tot stand kwamen en of deze oordelen juist waren en hoe ze bleven bestaan. Ik heb dat gedaan door de teksten kritisch te bekijken.

Er is veel materiaal vernietigd, zowel door de overheid als door de NSB. Dat maakt het voor de geschiedschrijving niet eenvoudig om tot interpretaties te komen. Een kritische houding is noodzakelijk omdat onjuiste conclusies tot onterechte oordelen leiden.

Ik heb een bijdrage willen leveren aan het blootleggen van mechanismen die tot vooroordelen leiden.

Daarnaast heb ik nog een ander doel, namelijk: vanwege de mensenrechtenschendingen in de naoorlogse behandeling van de NSB'ers ben ik een voorstander van het verkrijgen van genoegdoening in de vorm van excuses en van een vergoeding voor aangedaan leed.

Ik ben niet uit, en dat is heel belangrijk, op een rehabilitatie van het nationaalsocialisme. Ik wil proberen de geschiedenis van de NSB te ontdoen van onjuistheden en van ongunstige stereotypering.

Misschien is het volgende nog interessant:

Voor mijn eerste boek was ik begonnen aan het onderzoek van de sociologen Croes & Tammes (2004), die indrukwekkende statistische berekeningen gemaakt hebben, die niet zo snel te doorzien zijn. Het leek zo overtuigend dat ik dacht dat ik zou moeten stoppen en dat er geen reden was voor

verder onderzoek. Pas na drie maanden studie werd mij duidelijk waar het probleem zat. Het geeft aan dat het ontdekken van de verborgen oordelen over de NSB en NSB'ers een moeizaam karwei is.

Croes & Tammes wilden onder meer aantonen dat er een verband bestond tussen het percentage gedeporteerde joden en het aantal Vrijwillige Hulp Politie in een gemeente en dat er verband was tussen het aantal NSB-stemmers in 1939 in een gemeente en het aantal gedeporteerde joden in die gemeente. De aanvankelijke doelstelling van de Vrijwillige Hulp Politie was het beschermen van de top van de NSB, maar dit werd door de Duitse politiechef Rauter al snel anders bepaald, nl. 'het voorkomen en beëindigen van sabotage op het gebied van levensmiddelenvoorziening en daaruit voortvloeiende ordeverstoringen'. Dit werd niet lang daarna opnieuw door de Duitsers gewijzigd in: 'bewaking van objecten (stations, bevolkingsregisters)'. Slechts enkele leden van de Vrijwillige Hulp Politie kregen tot taak om joden op te halen. Deze organisatie werd aangestuurd door de Duitsers, niet door de NSB.

Croes & Tammes noemden hun studie: 'Een onderzoek naar de *overlevingskansen* van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945'. Terwijl het op dat moment in feite om *deportatiekansen* ging. Wat de Duitsers van plan waren was in Nederland niet bekend. Het ging om geheime operaties.

Bij dergelijke statistische analyses (in dit geval van Croes & Tammes) ontwikkel je eerst hypothesen, veronderstellingen die je hebt. Deze moet je vervolgens aantonen. Deze zijn dus de basis van je statistische berekeningen. Wat ik onderzocht heb is: geven de vooraf geformuleerde hypothesen en de statistische uitkomsten van berekeningen een plausibel verband aan. Opmerkelijk was, dat de uitkomsten niet voldeden aan de verwachtingen van de onderzoekers. Er was geen verband aantoonbaar tussen het aantal NSB'ers in een gemeente en de 'overlevingskansen' van joden. Croes & Tammes gingen vervolgens niet op zoek naar wat er dan wel aan de hand kon zijn, maar pasten een andere redenering toe die vervolgens niet werd onderzocht. Terwijl hier in feite een kans lag voor nieuw onbevangen oordeelsvorming. Ze deden dus de NSB'ers te kort. Prof. dr. Peter Romijn citeert Croes & Tammes zonder kritische kanttekeningen. Zo worden opvattingen over de NSB niet gecorrigeerd en blijven ze rondzingen. Dit noem ik kritiekloze recursieve verwijzing. Het komt veel voor.

Ik wil nu verder op je boeken ingaan.

1. Is er verschil tussen de twee boeken?

Het eerste boek was voor mij een ingang tot het onderwerp. Het tweede is in principe een aanvulling en voortzetting van dit eerste boek, maar het is al iets geavanceerder; een voorbeeld hiervan: In het eerste boek schrijf ik dat meer dan 90% van de NSB'ers niet betrokken zijn geweest bij misdaden tegen de menselijkheid, in het tweede boek beschik ik over meer gegevens en schrijf ik zelfs 99%.

2. Kun je dat laatste toelichten?

In het eerste boek gaat het aanvankelijk om een voorlopige schatting. Het is zo dat ik voor mijn onderzoek gebruik maakte van de belangrijkste Nederlandse literatuur over de Tweede Wereldoorlog. Ik kreeg te maken met allerlei cijfers: In het boek 'In plaats van bijtjesdag' van Belinfante (1978) trof ik tabellen aan van de overheid; later trof ik bij Romijn (1989) de aantallen aan van geïnterneerde NSB'ers die na de oorlog vrij kwamen en gegevens over aantallen jodenjagers vond ik bij van der Zee (1974) en van Liempt (2002) enz.

Zo ontstond heel geleidelijk een beeld van het aantal geïnterneerden, van licht- en zwaargestraften, en van personen die zonder proces werden vrijgelaten. De impact van al die cijfers drong pas geleidelijk tot me door. Hierdoor kon ik in het tweede boek stelliger zijn dan in het eerste. Uiteindelijk kwam ik tot de conclusie dat slechts een zeer gering promillage van de 100.000 NSB'ers (vermoedelijk enkele honderden personen) was betrokken bij misdaden tegen de menselijkheid.

Deze NSB'ers traden overigens niet op in opdracht van de organisatie NSB. Zij waren in dienst van de bezetter. Als organisatie was de NSB niet betrokken bij misdaden tegen de menselijkheid.

3. Als je een lezing zou moeten houden wat zou je dan als belangrijkste punten van je onderzoek naar voren brengen?

1. Ik zou iets over aantallen vertellen. Op welke bronnen die gebaseerd zijn en hoe er mee is omgesprongen en hoe dit heeft geleid tot onrechtvaardigheid in de beoordeling van NSB'ers.
2. Ik zou een beeld schetsen van de NSB, over de positie van Mussert, over de fractievorming in de NSB, de verschillende onderdelen (Nederlandse-SS, WA) en de verhouding tot de Duitsers.
3. Ik zou iets vertellen over hetgeen na de oorlog is gebeurd met de NSB'ers. Dat is een hoofdstuk dat bij veel Nederlanders onbekend is gebleven.
4. En ik zou het hebben over de beeldvorming ten aanzien van de NSB en hoe die gestalte heeft gekregen en geleid heeft tot negatieve stereotypering en waarom die nooit bijgesteld wordt.

4. Naar aanleiding van de titel van het eerste boek "Kritische beschouwingen over collaboratie: stereotypering van de NSB", stel ik de volgende vraag: Hoe ligt de verhouding collaboratie en NSB?

Collaboratie is in feite een heel ingewikkeld gebeuren. Als het over de Tweede Wereldoorlog in Nederland gaat wordt het normaal gesproken gezien als samenwerking met de Duitsers. Er waren in Nederland verschillende groeperingen, die samenwerking aangingen of contact zochten met de bezetter:

* in 1940 werd bijvoorbeeld 'De Nederlandse Unie' opgericht, die in gesprek wilde met de Duitsers omdat ze bang waren dat de NSB te veel macht zou krijgen. Ze zijn later door de Duitsers opgeheven.

* er waren mensen vanuit het bedrijfsleven die er geen bezwaar tegen hadden van de nieuwe mogelijkheden gebruik te maken, of die gewoonweg de boel draaiende wilden houden. Nogal wat aannemers waren betrokken bij bouwwerken voor de Duitsers, bijvoorbeeld de Atlantik Wal (de bunkers). In de industrie was collaboratie ook aan de orde.

* De achtergebleven departementen (staatschef en ministers waren immers gevlucht) onder de secretarissen-generaal gingen samenwerking aan met de bezetter. Dit had onder meer de ariërverklaring tot gevolg.

* Tenslotte was er in Nederland een Nederlandse nationaalsocialistische organisatie, de NSB, die niet uitdrukkelijk Duitsgezind was. Van 1933-1940 waren ze een politieke partij die ook in de Tweede Kamer zat. Daarna werd het een collaboratiegroepering. De NSB was de enige club die door de Duitsers werd toegestaan. Dat wil niet zeggen dat de NSB enige macht had. Ze werd door de Duitsers nooit als een serieuze partner gezien, maar werd wel gebruikt. Zo werden ook uit de NSB mensen gerekruteerd voor bijvoorbeeld politiedoeleinden. Mussert, de leider van de NSB, probeerde zijn eigen Nederlandse nationaalsocialisme zo veel mogelijk te handhaven.

Voor het verzet en de vooroorlogse elites was iedereen die samenwerkte met de Duitsers een collaborateur. Dat gold dus zonder meer voor de NSB. Dit komt tot uiting in de titel van mijn boek.

De socioloog C.J. Lammers ziet samenwerking met de bezetter als een natuurlijk proces dat onder dergelijke omstandigheden ontstaat. Hij noemt dit met een sociologische term 'interorganisationele ruiltransacties'.

Zelf heb ik ook geprobeerd om tot een andere visie te komen over het verschijnsel collaboratie, waarbij voor mij een belangrijk uitgangspunt is dat mensen het recht hebben om kritisch te staan tegenover hun eigen regeringsvorm, ook als dat voor anderen onaantrekkelijke denkbeelden zijn. Dat vloeit voort uit het recht op vrije meningsuiting. Ze hebben uiteraard echter nooit het recht om misdaden te plegen. Een kentering in de verhoudingen in de oorlogssamenleving wordt zichtbaar als anti-joodse tendensen bij de Duitsers duidelijk worden. Maar er is tot op heden nooit diepgaand institutioneel onderzoek gedaan naar de preciese ontwikkeling van het denken van de NSB op dit

terrein. De NSB als organisatie was niet betrokken bij de deportaties. Er bestonden aan de kant van de Duitsers zelfs opvattingen over de NSB als “joden-club”.

5. Zou je je visie willen geven op de NSB, op Mussert, op de fractievorming in de NSB, de verschillende groeperingen die te maken hadden met de NSB zoals de Nederlandse-SS, WA, Landwacht en de verhouding tot de Duitsers.

De NSB is in 1932 opgericht door Anton Mussert, een ingenieur werkzaam bij Waterstaat. Voor de doelstellingen is, volgens Pollman (2012), gebruik gemaakt van een Duits geschrift. Er zijn delen van gebruikt, met name op het gebied van staatsdenken, corporatistisch denken. Opvattingen over antisemitisme werden niet overgenomen. Joden konden lid worden van de NSB. In Musserts vriendenkring waren ook joden. Door de provinciale verkiezingen in 1935 werd de NSB belangrijker. Bij de verkiezingen in 1937 kwam ze ook in de Tweede kamer. Ook in 1937 werd Meinoud Rost van Tonningen lid van de NSB. Hij had lang in Duitsland gewoond en vond Hitler en de NSDAP geweldig. Hij had een zekere statuur. Men keek tegen hem op. Rost kreeg een rol binnen de NSB en kwam o.a. in de Tweede Kamer. Hij probeerde de NSB meer op Duitsland te oriënteren. Mussert wist hierop aanvankelijk niet goed te reageren.

Vanaf circa 1936 begon de achterban zich meer te roeren en kwamen er meer antisemitische geluiden. A.A. de Jonge stelt in ‘Het nationaal-socialisme in Nederland - voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling, Den Haag’ (1968) dat de NSB een Algemene Beleidsbrochure uitgaf, ‘Brochure V’, over, onder meer, de opvattingen over rassen. Het standpunt daarin was: er is onderscheid tussen rassen. De joden zijn een ander ras. In tegenstelling tot Duitsland echter werd hierin een gematigd standpunt ingenomen. In de beeldvorming over de NSB wordt dit gematigde aspect geen belangrijke betekenis toegekend. Daarmee neemt de negatieve beeldvorming al een aanvang.

Over het antisemitisme van de achterban van de NSB is niet veel bekend. Het al genoemde onderzoek van Croes & Tammes toont aan dat er (in 1939) geen verband bestond tussen de aanwezige hoeveelheid NSB'ers en de kans op deportatie van joden. We mogen daaruit misschien afleiden dat antisemitisme niet een belangrijk argument was voor de achterban van de NSB. Op het economisch vlak was de NSB wel negatief over joden. Verder was de NSB tegen de instroom van o.a. joodse vluchtelingen uit Oost Europa. Maar dat was de toenmalige regering ook (daarvoor werd het kamp Westerbork al voor de oorlog ingericht).

Van belang lijkt mij dat Mussert zich tegen de gebeurtenissen in de Kristallnacht heeft uitgesproken. In de geschiedschrijving hierover wordt dit voornamelijk uitgelegd als een strategisch moment in de politiek van Mussert. Ik vat het op als een ethisch moment.

De algemene politieke ontwikkeling in Europa (Mussolini, Hitler) en de activiteiten van Meinoud Rost van Tonningen leidden er toe dat er ook op kaderniveau in de NSB mensen waren die zich meer Duits wilden oriënteren. Dat waren veelal jongere mensen die opponeerden tegen de centrale rol van Mussert. Dan komt Henk Feldmeijer op. Een student uit Groningen. Hij raakt geïnteresseerd en organiseert o.a. gespreksgroepen. Hij stopt zijn studie en treedt toe tot het kader van de NSB. Vanaf dat moment is hij radicaal actief lid. Hij gaf politieke cursussen, kon heel goed toespraken houden en was betrokken bij de propaganda.

Er is een poging gedaan om Mussert ten val te brengen, maar dit is niet gelukt.

Een kleine actieve groep wilde een meer op Duitsland gerichte koers. Deze spanningen leidden tot twee fracties binnen de NSB: de gematigde van Mussert en de meer radicale van Rost van Tonningen en Feldmeijer.

In mei 1940 vond de inval van de Duitsers plaats. Ook Mussert was verbijsterd. Hij was niet op de hoogte. Nederland in oorlog. Dit was sinds het begin van de 19e eeuw in Nederland niet meer gebeurd. Dit was volkomen nieuw.

Musserts houding wordt altijd aangeduid als 'loyaliteit aan de bezetter'. Maar hij noemde zichzelf vooral patriot. Bijvoorbeeld: hij had al voor de oorlog geopperd tegen de zwakte van het leger. Er is geen institutioneel geschiedkundig onderzoek gedaan naar de fractievorming in de NSB en naar de precieze gematigder opvattingen van de Mussert-fractie in de NSB. Mussert heeft zich in eerste instantie verzet tegen de Duitse inval. Ondanks het feit dat hij zich liet betalen door de Duitsers was hij toch niet pro Duits. Hij stond een Groot Nederlandse gedachte voor, dat wil zeggen Nederland + Vlaanderen. Maar in de geschiedschrijving is hier naar mijn inzien weinig mee gedaan. Overigens lagen de machtsverhoudingen in Nederland in die tijd zo, dat iedereen het hoofd moest buigen voor de bezetter. Dat gold ook voor de NSB.

Mussert probeerde te onderhandelen met de bezetter. Zijn voorstel voor een Nederlands Vrijwilligers Legioen was daar een voorbeeld van. Duitsland kon daardoor mensen (niet uitsluitend NSB'ers) rekruteren voor het oostfront. Veel van deze 'interorganisationele ruiltransacties' van de kant van Mussert zijn echter mislukt. De bezetter was te slim en te machtig.

Mijn uiteindelijke conclusie is dat van de NSB'ers ca. 92% tot de Mussert-fractie behoorde, die voornamelijk Nederlands georiënteerd was, en dat circa 8% meer op Duitsland georiënteerd was (hierbij horen namen als Feldmeijer en Rost van Tonningen). De Mussert-fractie kan als een gematigder vorm van Nederlands nationaalsocialisme aangemerkt worden. Het antisemitisme van de Mussert-fractie was uitdrukkelijk minder virulent dan dat van de Duitse NSDAP en van de Nederlandse-SS. Mussert moest zich neerleggen bij het beleid van de Duitsers. Maar hij is tot het eind toe tegen de Nederlandse-SS en de Waffen-SS geweest. Hij was daardoor in permanent conflict met Feldmeijer, de voorman van de Nederlandse-SS.

Over de WA (Weer Afdelingen van de NSB): deze was al vroeg opgericht naar het model van het Italiaanse en van het Duitse fascisme/nationaalsocialisme. Het zou een paramilitaire organisatie gaan vormen. Mussert was hierbij betrokken, maar NSB en WA waren twee afzonderlijke organisaties. In 1933 kwam er van de kant van de Nederlandse regering een uniformverbod en ook mochten militairen en ambtenaren geen lid zijn noch van de NSB, noch van de WA. Op dat moment dook de WA onder en kreeg het een mindere rol. Dit veranderde na het uitbreken van de oorlog. De Duitse bezetter stond de WA weer toe. Volgens De Jong (*Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*) is er weinig concreets bekend over de daden van de WA. Uit het cijfermateriaal van De Jong en Romijn kan afgeleid worden dat er vermoedelijk geen sprake was van massaliteit van een terroristisch optreden van de WA. Later in de oorlog moest iedereen van Mussert lid worden van de WA, maar aan het begin van de oorlog was dat nog niet het geval. De WA viel niet samen met de Nederlandse-SS, maar behoorde tot de Mussert-fractie van de NSB.

Over de Nederlandse-SS: deze was najaar 1940 door de Duitsers binnen de NSB opgericht. Ze stond enerzijds binnen de NSB, maar stond er ook buiten, dat wil zeggen aan de kant van de bezetter. Het was de bedoeling van de Duitsers om via de Nederlandse-SS de NSB uit te hollen en over te nemen. De leden van de Nederlandse-SS, ongeveer 4% van de Nederlandse nationaalsocialisten (en hun sympathisanten in de NSB worden geschat op ook ongeveer 4%) waren sterk Duits georiënteerd. De Nederlandse-SS had een veel intensiever contact met de Duitsers dan de NSB. Mussert probeerde wel steeds een vinger in de pap te houden. Hij deed een voorstel tot een eigen Nederlands Vrijwilligerslegioen. Dat zou meevechten aan het oostfront. Mussert probeerde op die manier de invloed van de Nederlandse-SS en de Waffen-SS te beperken. Dit is hem later als hoogverraad aangerekend, hoewel ook de precieze toedracht van het tot stand komen van dit legioen mijns inziens niet diepgravend onderzocht is.

Over de vrijwillige Hulppolitie: de aanvankelijke doelstelling was het beschermen van de top van de NSB, maar dit werd door de Duitse politiechef Rauter al snel anders bepaald, nl. 'het voorkomen en beëindigen van sabotage op het gebied van levensmiddelenvoorziening en daaruit voortvloeiende ordeverstoringen'. Dit werd niet lang daarna opnieuw door de Duitsers gewijzigd in: 'bewaking van objecten (stations, bevolkingsregisters)'. Daarnaast kregen enkele leden van de Vrijwillige Hulp Politie tot taak om joden op te halen. Deze organisatie werd aangestuurd door de Duitsers, niet door de NSB. De Vrijwillige Hulp Politie ging later op in het initiatief tot de Landwacht. Die rekruteerde zijn leden uit de NSB. Maar de Landwacht was geen organisatie van de NSB. Ook hier bleef de Duitse bezetter de autoriteit (Rauter).

Over de Landwacht: Deze bestond uitsluitend uit NSB-leden, initiatief hiertoe kwam van de NSB, maar werd ook door de politiechef Rauter overgenomen. Veel werklozen namen hier aan deel. Ze werden nauwelijks bewapend, het oostfront vroeg alle aandacht. Het was een poging tot versterking van het politieapparaat in een roerige tijd. De hongertochten begonnen; struikroverij; aanslagen van het verzet.

Over het Nederlands vrijwilligerslegioen: Mussert heeft hier een voorstel voor gedaan, nadat hem duidelijk werd, dat Duitsland het plan had een Legioen Westland op te richten, met een specifieke Waffen-SS signatuur. Mussert wilde een vinger in de pap houden en kwam met dit voorstel. Zowel het Nederlands vrijwilligerslegioen als het Legioen Westland werden later min of meer vanzelfsprekend opgenomen in het Duitse leger en vochten aan het oostfront.

6. Wat kun jij zeggen over de categorieën mensen die betrokken waren bij de naoorlogse rechtsgang?

Het aantal NSB'ers bedroeg ongeveer 100.000. Maar in de periode september 1944 tot zomer 1945 werden circa 150.000 mensen geïnterneerd.

Er zijn een aantal categorieën te onderscheiden tijdens de bezetting en de berechting. (De gewone criminaliteit laat ik buiten beschouwing):

- a. de mensen die naar het oostfront gingen.
- b. een groep NSB'ers van het midden- en hogere kader, die beleidsfuncties hadden.
- c. een heel grote groep die alleen vanwege hun lidmaatschap van de NSB waren geïnterneerd.
- d. een kleine groep die zowel lid waren van de NSB en betrokken waren bij misdaden tegen de menselijkheid in dienst van de bezetter.
- e. een groep Nederlanders, die geen lid van de NSB waren en die verdacht werden van samenwerking met de bezetter. Dit waren er misschien wel 50.000 Zij werden echter al snel op vrije voeten gesteld.

ad a. Van de mensen die naar het oostfront gingen, ca. 23.000, was ongeveer 50% lid van de NSB. Ze gingen vrijwillig. Ze kregen betaald. Het was aantrekkelijk vanwege de grote werkloosheid in die tijd. Daarnaast waren er natuurlijk avonturiers. Deze mensen zijn na terugkeer in de Harskamp geïnterneerd. Ze zijn voornamelijk berecht door gewone gerechtshoven. De oorlogsmisdaden die zeer waarschijnlijk zijn bedreven (zoals bijvoorbeeld het platbranden van dorpen) zijn mijns inziens in de naoorlogse rechtsgang niet behandeld. De "vreemde krijgsdienst" stond centraal.

ad b. een groep NSB'ers van het midden- en hogere kader, die beleidsfuncties hadden. Hier vallen ook de NSB-burgemeesters onder, die organisatorisch onder de bezetter en niet onder de NSB gerekend moeten worden. Deze categorie bedroeg, samen met de nog te noemen categorie (d), circa 1% van de genoemde 100.000 leden en was dus niet groter dan ongeveer 1000 personen. Hierbij o.a. Mussert, Geelkerken, Woudenberg en onder meer een aantal secretarissen generaal die door de Duitsers waren aangesteld en de circa 250 NSB-burgemeesters. Enkele van hen zijn o.a. voor

hoogverraad, bestraft. Maar het merendeel had vermoedelijk voornamelijk samenwerking met de vijand in zijn aanklacht staan, zoals dat voor eigenlijk alle NSB'ers heeft gegolden. Berechting vond plaats voor de bijzondere gerechtshoven en voor de tribunalen.

ad c. een heel grote groep NSB'ers die direct na de oorlog geïnterneerd werden op grond van hun lidmaatschap van de NSB. De bedoeling was dat deze categorie in het kader van de bijzondere rechtspleging die door de regering in ballingschap was ingesteld, berecht zou worden door tribunalen.

Aan het eind van de zomer 1946, dus anderhalf à twee jaar na gevangenneming, werden ongeveer 77.477 geïnterneerden, dit is ca. 77% zonder berechting uit de kampen ontslagen. Er bleven ongeveer 33% over, veelal iets hoger opgeleiden waarvan de overgrote meerderheid onterecht bestraft is. Want zijn colportage van kranten of Winterhulp of een lage kaderfunctie strafbare feiten?

ad d. Dit waren mensen die betrokken waren bij het opsporen van zowel joden als andere ondergedoken personen. Een deel van hen bedreef misdaden tegen de menselijkheid. Ze maakten deel uit van bijvoorbeeld de colonne Henneicke, of van andere onderdelen van de Duitse Sicherheitsdienst. Daarnaast waren ook de Vrijwillige Hulppolitie, de Landwacht in enkele gevallen betrokken bij deze handelingen. Uiteindelijk betrof dit een betrekkelijk kleine groep. Ik kom op basis van de schattingen bij Van Liempt en Van der Zee tot misschien enkele honderden personen.

De cijfers die ik hier noem lijken mij realistische inschattingen.

De cijfers zijn belangrijk omdat je daaruit kunt afleiden dat het grootste deel van de gewone NSB'ers, nl 99 % geen strafbare feiten heeft gepleegd. En dat is van belang voor de beeldvorming.

Over deze aantallen is in de afgelopen 70 jaar geen exactheid bereikt. Mijns inziens hangt dit samen met de ijle wolk van beschuldiging die over alle NSB'ers is komen te hangen. De circa 1% van de zwaarder bestrafden is ook voor mij een verbluffend laag getal, dat omgeven is door gevoelens van scepsis. Deze scepsis wordt vermoedelijk voornamelijk gevoed door de algemeen heersende negatieve opinie over de NSB.

7. Wat zijn je bronnen voor deze cijfers?

In feite zijn er weinig harde gegevens. De cijfers die ik hanteer komen voor een belangrijk deel uit het boek 'In plaats van bijtjesdag' (1978) van A.D. Belinfante. Zoals ik al eerder heb gezegd (zie: vraag 2) ook uit andere bronnen: K. Groen (1974), A. van Liempt (2002) en S. van der Zee (2010) en P. Romijn (1989).

Belinfante was na de bevrijding eerst werkzaam bij het Militair Gezag, later hoofd van de onderafdeling algemeen juridische zaken van het directoraat-generaal voor de bijzondere rechtspleging. Hij heeft 4 à 5 uiterst beperkte tabellen opgenomen die in de jaren '50 door de overheid zijn opgesteld en die ik heb gebruikt. Deze tabellen zijn de enige cijferbronnen die de Nederlandse overheid ten aanzien van de Bijzondere Rechtspleging heeft geproduceerd. Je houdt het eigenlijk niet voor mogelijk.

8. Je wilde ook vertellen over hetgeen na de oorlog is gebeurd met de NSB'ers. Dat is een hoofdstuk dat bij veel Nederlanders onbekend is gebleven.

Het betreft een onderwerp dat in mijn onderzoek niet aan de orde is gesteld. Het wordt genoemd. Maar daar blijft het bij. Het is uiteraard wel van belang, maar vormt geen onderdeel van het onderzoek naar stereotypering. De bij vraag 6 genoemde categorieën onder a, b, c en d zijn in het kader van de Bijzondere Rechtspleging in interneringskampen opgesloten. Dat op zich is al een

schending van mensenrechten. Het is gebeurd op basis van discriminatoire en ongrondwettelijke wetgeving die na de oorlog met terugwerkende kracht werd ingezet.

Er is over het algemeen weinig bekend over hoe er na de oorlog met NSB'ers is omgegaan. Onder andere Van der Vaart Smit (een dominee, die zelf NSB'er was en in een kamp heeft gezeten) heeft dit in 1949 beschreven. Naar aanleiding hiervan is er een parlementaire enquête gehouden. De Minister van justitie heeft voor de Parlementaire Enquêtecommissie verklaard:

'Op de vraag: Is er tegen NSB'ers met nazimethoden opgetreden?, kan het antwoord alleen maar ja zijn. Als enig verweer kan gelden, dat het niet met het vooropgezette doel, stelselmatig en evenmin op ideologische gronden is gebeurd. Wel moet gezegd worden dat tegen hen die mishandelden zachtzinnig is opgetreden in verhouding tot de omvang van de daden. Als er al is opgetreden, want het klimaat was er niet naar om het mishandelen van NSB'ers streng te straffen'.

Maar desondanks zijn de geschriften van Van der Vaart Smit later in een slecht daglicht gesteld en zijn gebeurtenissen ontkend. Bijvoorbeeld hoe zwangere vrouwen in sommige gevallen zijn behandeld. Er zijn meer getuigenissen. Bijvoorbeeld een participant van de Werkgroep Herkenning vertelde in een interview voor Radio Noord hoe haar moeder vreselijk is behandeld in zo'n kamp. De machtspositie kon kennelijk ook hier het slechtste in de bewakers oproepen.

Belinfante heeft het ook over vernietiging van materiaal. Ik citeer hem letterlijk omdat het van belang is:

'Het archief van het directoraat-generaal voor de bijzondere rechtspleging, is voor zover nog aanwezig, in het Rijksarchief ondergebracht. Het is geïnventariseerd. Echter is veel vernietigd. Van de afdelingen, die de zaken van de kampen en de opsporing behandelen is niets meer te vinden'...

Kennelijk is dit een te zwarte bladzijde uit de Nederlandse geschiedenis waarvan geen getuigenissen mochten blijven.

In 2013 verscheen een proefschrift van Helen Grevers (NIOD). Zij maakt gebruik van processen-verbaal die zowel onder het Militair Gezag, dat tot maart 1946 de dienst in Nederland uitmaakte, als later onder het Ministerie van justitie zijn opgesteld naar aanleiding van klachten over geweld. Ze vergoelijkt de schendingen van mensenrechten.

Een voorbeeld van slecht onderzoek hieruit is: Grevers stelt dat het Militair gezag (het Nederlandse bestuur direct na de oorlog) het verzoek kreeg van de Nederlandse regering (Londen/Brussel) om moeders met kinderen uit de kampen te ontslaan. Er wordt door haar zonder meer aangenomen dat dit dan ook is gebeurd, echter:

Ik weet uit eigen ervaring dat dit voor mijn moeder (die drie kinderen van 6, 9 en 12 had) niet gegolden heeft. Kennelijk is dit verzoek niet structureel uitgevoerd. In de geschiedschrijving wordt aangenomen dat dit wel gebeurd is.

Maar dit is niet nader door Grevers onderzocht.

9. Zijn er nog andere thema's in je boeken die relevant zijn?

Dat zijn vooral de thema's die ontleend zijn aan theorievorming, te weten:

- . kennisonrechtvaardigheid (M. Fricker)
- . sociaalpsychologische theorievorming over stereotypering (onder meer C.G. van der Veer).
- . sociologische theorievorming over collaboratie (C.J.Lammers)
- . algemene sociologische theorievorming.

10. Waarom theorievorming?

Het ging mij als socioloog, om een grondige wetenschappelijke benadering. En dan is dat een gebruikelijke aanpak. Je begint met een vraagstelling. Dan stel je aan de hand daarvan hypothesen op en je kunt daarbij gebruik maken van theorieën van anderen. Vervolgens probeer je materiaal te verzamelen. Daarna probeer je hetgeen je denkt gevonden te hebben te onderzoeken en te toetsen. Dat heb ik dus ook gedaan in mijn onderzoek en de methode en resultaten heb ik weergegeven in mijn boeken.

11. Hoe kom je aan je materiaal. Wat is bronmateriaal?

Ik maak in mijn onderzoek een onderscheid tussen bronnen en bronmateriaal. Bronnen zijn dan oorspronkelijke documenten, zoals rechtsverslagen, brieven, documenten uit de bezettingstijd van de bezetter, van het College van Secretarissen-Generaal, van de NSB, van bevolkingsregisters, enz. Bronmateriaal is in mijn onderzoek het onderzoeksmateriaal. Als onderzoeksmateriaal voor de twee boeken heb ik de belangrijkste titels over de Tweede Wereldoorlog als uitgangspunt genomen. Deze waren in eerste instantie van auteurs zoals Presser, de Jong, Belinfante en Romijn. Op basis van die titels en van hun literatuurlijsten kwamen er meer titels bij, o.a. van de Jonge en van in 't Veld. Het totaal aantal onderzochte titels is 32. Ik ben er van uitgegaan dat ik hiermee voldoende basis had voor een onderzoek als het mijne.

Het is natuurlijk ondoenlijk om voor ieder onderzoek alle oorspronkelijke bronnen te raadplegen. Het gevolg is dat alle publicaties voor een deel op voorgaand onderzoek rusten. Dit wordt echter vaak kritiekloos gebruikt. Het gevolg voor ons onderwerp is dat beeldvorming niet wordt bijgesteld.

12. Misschien wel het belangrijkste van je werk is de poging om de beeldvorming en stereotypering van de NSB die heeft plaatsgevonden te nuanceren en/of te weerleggen. Wat ging er mis?

Het gaat in feite om de constatering dat de ongunstige beeldvorming ten aanzien van de NSB die er algemeen is in de Nederlandse samenleving in eerste instantie onder meer zichtbaar is in geschiedkundig onderzoek, in literair werk (o.a. romans), essays en in sociaal wetenschappelijk onderzoek.

Het komt tot uitdrukking in het verdonkeremanen van gegevens, en daarnaast vooral het voortdurend in een ongunstig daglicht plaatsen van feiten over de collaboratie (waarbij van belang is dat ik me uitdrukkelijk niet positief opstel ten aanzien van het (Nederlandse) nationaalsocialisme).

Denk bijvoorbeeld aan het boek 'Volg het spoor terug' uit 1953 van J.B. Charles, pseudoniem van W.H. Nagel, hoogleraar in Leiden (strafrecht en criminologie), die een soort jongensboekachtige verhalen heeft geschreven waarin het geen probleem is om NSB'ers om te brengen. Dit is met alle emoties van dien binnen 10 jaar na de oorlog geschreven. Van een juridische hoogleraar zou je toch al wat distantie mogen verwachten. Maar dit zijn o.a. verhalen die zeer hebben bijgedragen aan stereotypering van de NSB en NSB'ers.

13. Tijdens de analyse van het onderzoeksmateriaal kwamen een aantal mechanismen van stereotypering en vooroordeel naar voren. Er vindt beeldvorming plaats door handelingen, door het gebruik van woorden of afbeeldingen of door gebrek aan of onjuist gebruik van kennis. In je beide publicaties heb je duidelijk aangegeven welke mechanismen er blijken te werken als met name kennis onjuist of niet wordt gebruikt. Voorbeelden hiervan zijn: omdraaiing van perspectief; (niet-getalsmatige) pseudo-statistiek; niet-kwantificeerbare grootheden; geheel-deel projectie; verworpen, maar toch gepubliceerde toetsingen; onjuist verwerkte bronnen; verdergaande beschuldiging dan uit de bronnen afleidbaar is; kritiekloze recursieve verwijzing.

Wil je ze toelichten?

Over *omdraaiing van perspectief*: hiermee is bedoeld dat de NSB de schuld krijgt van daden die in feite door de Duitsers geïnitieerd zijn, of dat een zodanig beeld geschetst wordt dat het tot die

conclusie leidt. Dit komt onder meer voor bij De Jong. Zo doet De Jong het onder andere voorkomen dat de NSB centraal verantwoordelijk was voor de Landwacht. Dat is een onjuist beeld.

Een voorbeeld is ook de berichtgeving over de arrestatie van Anne Frank. Drion stelt in haar roman 'Porselein: roman over een verzwegen oorlogsverleden (2013) dat NSB'ers haar kwamen ophalen, terwijl het de Sicherheitsdienst (dus Duitsers) was die mensen ophaalde. Er waren wel individuele NSB'ers bij betrokken. Maar het is niet iets wat van de NSB als organisatie uitging.

Over (niet-getalsmatige) pseudo-statistiek: dit zijn riskante inschattingen die tot te stellige oordelen leiden. Enkele voorbeelden: (1) Bij Van Liempt zien we een bepaalde manier van voorstellen over de "jodenjacht", waaruit de indruk afgeleid kan worden alsof 80% van de NSB'ers betrokken was bij deze daden. Dit is niet juist. Het betreft pseudostatistiek. (2) Pollmann spreekt over "het" radicalisme en "de" georganiseerde criminaliteit die kenmerkend geweest zouden zijn voor "de" NSB. Dit is een vorm van niet-getalsmatige pseudostatistiek. (3) Bij Hofman in zijn boek over de collaborateurs wordt op basis van uiterst beperkt materiaal (bijvoorbeeld 50 gevallen) uitspraken gedaan over "de" collaborateurs (circa 100.000 mensen). Dit betreft pseudostatistiek.

Over niet-kwantificeerbare grootheden: dit verschijnsel komt regelmatig voor, maar ik constateerde het pas bij het bestuderen van Damsma & Schumacher. Het gaat om het gebruik van termen als *veel*, *veelal*, *het merendeel*, *relatief veel*, *voortdurend*, *de meeste*. Deze termen worden gebruikt als er geen exacte cijfers bekend zijn. Het is een probleem dat in alle geschiedschrijving voorkomt (omdat niet alle data bewaard kunnen worden) en hier ook bij de geschiedschrijving over de NSB. En omdat er toch nog steeds vooroordelen zijn kan het versterkend werken. In ieder geval leidt het niet tot grotere objectiviteit en gaat er een kans verloren om tot exactheid, nuancering of sceptisisme te komen.

Over deel-geheel conversie: hiermee is bedoeld dat als een groep NSB'ers zich misdragen heeft dit vervolgens alle NSB'ers wordt aangerekend. Bijvoorbeeld het gedrag van de colonne Henneicke (waarvan een deel van de leden NSB'er was), en die in dienst van de bezetter stond.

Dit komt op een andere manier naar voren bij de behandeling van een casus over een NSB-gynaecoloog. Waarbij een frase uit de Uitspraak van het Tribunaal door de rechter luidt:

'Beschuldigde is aangezocht om de operaties te verrichten, omdat hij NSB'er was en het Jodenvraagstuk hem dus niet vreemd kon zijn...'

Dus omdat hij NSB'er was. Dit is een vooroordeel, waarbij er van uitgegaan wordt dat *alle* NSB'ers op een bepaalde manier dachten en/of op de hoogte waren.

Over verworpen, maar toch gepubliceerde toetsingen: dat wil zeggen, onderzoek waarvan de auteurs zelf stellen, dat hun onderzoekshypothesen verworpen moeten worden. Dit komt naar voren in het artikel 'De NSB als een massa agressief tuig?' van Ultee & Luijkx. Ze proberen aan te tonen dat er verband bestaat tussen berichtgeving in 'Het Nationale dagblad' van de NSB en de anti-joodse maatregelen van de bezetter. Ze gebruiken hiervoor twee hypothesen die ze proberen te toetsen. Als dit niet lukt besluiten ze dat hun onderzoek toch zoveel nuttigs opgeleverd heeft dat verder onderzoek gewettigd is. Vooral in de keuze van de titel van dit onderzoek "massa agressief tuig" wordt de sceptische eindconclusie in feite teruggenomen.

Over verdergaande beschuldiging dan uit de bronnen afleidbaar is: hiervoor is arbeidsintensief onderzoek nodig in archieven. Omdat ik mijn twijfels had over de tekst bij Presser over de NSB-gynaecoloog heb ik nader onderzoek gedaan en bronnen in het Nationaal archief geraadpleegd en vastgesteld dat deze casus veel genuanceerder lag dan bij Presser was verwoord en dat zijn conclusies op zijn minst twijfelachtig zijn. Dit archiefonderzoek is heel tijdrovend en daardoor op grote schaal bijna onmogelijk. Maar het geeft wel aanleiding tot onzekerheid over de betrouwbaarheid van conclusies in publicaties.

Over onjuist verwerkte bronnen: dit komt veel voor, onder meer bij: Van Liempt, Pollman, Tames, Grevers, Damsma, Van der Boom, Drion/vd Berg, Matthée.

Een voorbeeld hiervan: Van Liempt schetst in het boek 'Jodenjacht- de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog' (2011), de verhouding in Apeldoorn van de NSB burgemeester en de commissaris van politie. De tekst was voor mij niet helder en daarom ging ik naar den Haag om in het Nationaal archief het dossier te raadplegen. Daarmee werd veel duidelijk: de burgemeester hoorde bij de gematigde Mussert fractie en de commissaris bij de Nederlandse-SS. En dat verklaarde veel. Door deze kennis ontstaat er een beter beeld. Dit is een voorbeeld van een onjuist gebruik van bronnen. Hiermee wordt onrecht gedaan.

Over kritiekloze recursieve verwijzing: als auteurs zich kritiekloos beroepen op auteurs die hen voorgedaan zijn dan neemt het effect bij iedere generatie toe. Dit komt onder meer voor bij: Damsma & Schumacher. Overigens is het wel zo dat hun artikel vermoedelijk de eerste publicatie is die nuancering geeft van een stereotype beeld omtrent de NSB'ers (namelijk dat NSB'ers in de Tweede Wereldoorlog allen totaal sociaal geïsoleerd waren). Deze nuancering wordt in hun latere publicaties echter ingebed in een buitengewoon ongenuanceerd beeld van de NSB en WA in het algemeen. Ook het proefschrift van Damsma is een typisch voorbeeld van kritiekloze recursieve verwijzing.

Een wel heel speciaal voorbeeld trof ik aan in Engelstalige literatuur: Davies schrijft in 2004 een boek waarin ook Nederland genoemd wordt. Hij heeft hiervoor kritiekloos als bron een boek van Warmbrunn, 'The Dutch under German occupation' uit 1963. Dit is weer kritiekloos gebaseerd op een boek van Sannes uit 1946, die een buitengewoon ongenuanceerd beeld geeft over de collaboratie. Zo kan een beeld jaren in stand blijven zonder dat het bevraagd wordt. Op deze manier werkt kritiekloze recursieve verwijzing.

14. Als je kijkt naar de literatuur over de Tweede Wereldoorlog, is er dan een ontwikkelingslijn te zien in de publicaties, kun je perioden onderscheiden?

- Van 1945 tot ca. 1950 zijn misschien op basis van de heftige emoties na de bevrijding een aantal boeken verschenen waarin de NSB heel ongunstig werd afgebeeld. De NSB zou op alle mogelijke manieren betrokken geweest zijn bij de jodenvervolging.

- Ik heb de indruk dat in de jaren '50 er veel minder boeken verschenen.

- In de jaren '60 was er de bewustwording over de Holocaust, en het proces Eichmann. Het boek *De Ondergang* van Presser (1965) viel samen met heel veel publicaties over de genocide. Dit vormt ook het begin van institutionele geschiedschrijving. Het RIOD Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie werd opgericht. Directeur werd Loe de Jong. Zijn onderzoek werd een standaardwerk 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog', 14 delen gepubliceerd van 1969-1994. Het kwam tot een enorme opleving van antifascistische gevoelens, die zich uitstrekte tot de jaren '70 en '80. Je zou kunnen zeggen dat in de periode '60-'90 de NSB voortdurend in samenhang werd gezien met hetgeen door Duitsland was verricht. Er werd over de NSB gesproken, maar het was onmogelijk dat ze zelf een aandeel hadden in het debat.

- In 1981 werd de Werkgroep Herkenning opgericht.

- Vanaf de jaren '70 begonnen de kinderen van (Nederlandse) nationaalsocialisten ook te publiceren. Het waren persoonlijke initiatieven met een emotionele basis; het was niet institutioneel.

- In 1983 vind iets belangrijks plaats: de inaugurele rede van Hans Blom 'In de ban van goed en fout'. De Jong had uit het algemeen woordgebruik de termen goed en fout overgenomen. De Nederlanders waren óf goed, óf fout. En volgens Blom moesten we uit de ban van goed en fout zien te komen. De

grootvader van Blom was NSB-lid, zijn vader was in het verzet (dit heeft hij in de Werkgroep Herkenning verteld). Hij werd directeur van het NIOD (1996-2007). Er kwam ruimte voor onderzoekers uit de kring van kinderen van Nederlandse nationaalsocialisten. Echter de nuancering onder Blom is betrekkelijk. Zo maakt ook hij geen onderscheid tussen het Duitse en het Nederlandse nationaalsocialisme, en ook NSB'ers zijn bij hem allemaal per definitie 'landverraders'.

- Peter Romijn is vanaf 1985 werkzaam bij het NIOD. Hij promoveerde in 1989 en werd in 1996 hoofd van de Afdeling onderzoek in het NIOD.

Het is aannemelijk dat een onderscheid te maken is tussen de promoties die onder Blom hebben plaatsgevonden en die tot nu toe onder Romijn plaatsvinden. Misschien is de positie van Romijn een antwoord geweest op de nuancerende houding van Blom. In een gesprek zei Romijn eens: 'We moeten niet tot een vergoelijking komen van de NSB'.

- In de jaren '90 is er toch wel een zekere neutraliteit misschien zelfs stilstand. Er kwam echter een nieuwe generatie op. Een grote groep die vermoedelijk banden had met slachtoffers of met het verzet (Tammes, Withuis, Tames) is dan nog met hun studie bezig. Eind jaren '90 komen er eerst scripties en dan proefschriften.

- Van 2000-2010 komen er meer publicaties op wetenschappelijke basis vanuit instituties. Dat betekende bijvoorbeeld dat het NIOD mensen selecteerde die er een 'juiste' visie op na hielden (bijvoorbeeld Withuis, Tames, Enning). Wel worden uit de kring van kinderen van Nederlandse nationaalsocialisten *associated researchers* aangesteld, maar bijvoorbeeld Van der Heijden werd gepasseerd. Er worden twee stromen zichtbaar: er komt een groep die enige nuancering bracht (o.a. Chris van der Heijden) en een groep die een nog meer beschuldigende manier van schrijven dan daarvoor had. Voorbeelden: Flap, Ultee & Luijkx, Croes, Tammes.

Een apart hoofdstuk vormen de publicaties van de kinderen van (Nederlandse) nationaalsocialisten.

- Vanaf de jaren 1970 begonnen deze te schrijven over hun verleden. Vaak in romanvorm en bedoeld om eigen ervaringen vorm te geven. Vanaf 1987/88 zijn er tientallen boeken verschenen. Bijvoorbeeld van Hanna Visser, Mieke de Bree, Bettina Drion, Janna Postma en anderen. Henk Eefting heeft zowel een persoonlijk verslag over zijn vader als een boek over de bijzondere rechtspleging geschreven. Chris van der Heijden heeft in april 2014 een overzicht gepubliceerd in 'Kinderen van foute ouders: hun relaas'.

- Daarnaast zijn er publicaties met een wetenschappelijk karakter verschenen: 'Als je wortels taboe zijn' een proefschrift van M.W.J. Lindt, psycholoog; een scriptie over kindertehuizen van Paul Mantel en Gonda Scheffel-Baars (ca. 1987); 'Daar praat je niet over: kinderen van foute ouders en de hulpverlening' van Trees Vorst-Thijssen en Nico de Boer in 1993 uitgegeven door het NIZW en breed verspreid onder hulpverleners en artsen.

- Onder Blom van het NIOD hebben Zonneke Matthee en Monica Diederichs onderzoek gepleegd en gepubliceerd.

- Chris van der Heijden neemt een aparte plaats in. Hij heeft een zowel wetenschappelijke als journalistieke benadering en weet met zijn boeken een groot publiek te bereiken.

Wat tragisch is is het feit dat stereotypering niet alleen geldt voor geschriften van degenen die geen nazaten zijn van (Nederlandse) nationaalsocialisten, maar dat het ook vaak geldt voor de geschriften van hen die wel verbanden hadden. Het kan niet anders dan dat zij ook onderworpen zijn geweest aan de opgebouwde beeldvorming en dragen dus ook ongewild bij aan voortzetting van stereotypering.

15. Wat zou jouw wens zijn met betrekking tot dit onderwerp?

We hebben als mens en samenleving heel diepgewortelde ideeën, die zo vanzelfsprekend zijn geworden dat ze niet meer in twijfel worden getrokken. Ik vind dat we de moed moeten hebben om die ideeën, vooral als ze kwalijke gevolgen hebben voor individuen of groepen, steeds weer opnieuw aan de orde te stellen en te overdenken. Dit geldt natuurlijk ook voor mijzelf. Mijn onderzoek is een poging tot open en openbare reflectie op stereotypering van de NSB. Ik zou graag zien dat dit tot permanente duurzame reflectie leidt.

Titels en auteurs van boeken die besproken zijn in de twee studies:

In: Kritische beschouwingen over collaboratie (2011).

Hoofdstuk:

2. J.B. Charles. Volg het spoor terug. (1953, 1984).
3. J. Presser. Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom, 1940-1945. (1965)
4. L. de Jong. Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (1969-1994).
5. K.Groen. Landverraad, en Fout en niet goed (1974).
6. A.D. Belinfante. In plaats van bijltjesdag; de geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog. (1978)
7. J.Hofman. De collaborateur: een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter. (1981)
8. P. Romijn. Snel, streng en rechtvaardig.: politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders. 1945-1955. (1989)
9. C. van der Heijden. Grijs verleden. (2001)
10. M. Croes. De jodenvervolging in Utrecht. (2001)
11. W. Ultee & R.Luijckx. D e NSB als een massa agressief tuig? Artikelen over de joden in het Nationale Dagblad 17-5-1940tot 5-9-1944. (2001)
12. A. van Liempt. Koppeld. (2002)
13. Davies (2004), Warmbrunn (1963) en Sannes. (1946)
14. M. Croes & P. Tammes. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945. (2004)
15. Vestdijk en Badings. (2005-2007)
16. E. Gans. Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader. (2009)
17. I. Tames. Besmette jeugd, de kinderen van NSB'ers na de oorlog. (2009)
18. Damsma & Schumacher. De strijd om Amsterdam: een nieuwe benadering in het onderzoek naar de NSB (2009); Hier woont een NSB'er: Nationaal-socialisten in bezet Amsterdam. (2010)
19. S.van der Zee. Volgelvrij. (2010)
20. J.Withuis. Weest manlijk, zijt sterk. Pim Boellaard, 1903-2001. (2010)

In: Stereotypering van NSB en NSB'ers (verwacht in 2015).

3. A. van Liempt & J.H. Kompagnie (red). Jodenjacht: de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog. (2011)
4. T. Pollmann. Mussert & Co; de NSB-leider en zijn vertrouwelingen. (2012)
5. S. Neitzel & H. Welzer. Soldaten - over vechten doden en sterven. (2012) en A. de Swaan. Compartimenten van vernietiging - over genocidale regimes en hun daders. (2014)
6. I. Tames. Doorn in het vlees – foute Nederlanders in de jaren vijftig en zestig. (2013)
7. H. Grevers. Van landverraders tot goede vaderlanders – de opsluiting van collaborateurs in Nederland en België.(2013)
8. J.M. Damsma. Nazis in the Netherlands: a social history of national socialist collaborators, 1940-1945. (2013)
9. Chr. van der Heijden. Dat nooit meer; de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. (2011)
10. B. van der Boom. 'Wij weten niets van hun lot': gewone Nederlanders en de holocaust. (2012)
11. B. Kromhout. De voorman (Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS). (2012)
12. B. Drion. Porselein – roman over een verzwegen oorlogsverleden (2013)/ Y van den Berg. De viool van mijn moeder. (2013) / A. Kornmehl. Wat ik moest verzwijgen. (2013)
13. Z. Matthée. Verzwegen levens – vrouwen uit een fout gezin. (2013)
14. B. van Berkel. Tobie Goedewaagen (1895-1980)(een onverbeterlijke nationaalsocialist). (2013)